

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/123/48-64>

Şahin Akifli

Istanbul Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0002-6894-5169>

akiflisahin@gmail.com

Termal və tibbi resurslar işığında Azərbaycanda yeni sağlamlıq turizmi marşrutu

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycanın zəngin termal və müalicəvi resurslarının sağlamlıq turizmi baxımından potensialı və bu potensialın səmərəli qiymətləndirilməsi üçün yeni turizm marşrutlarının yaradılmasının zəruriliyi araşdırılır. Azərbaycan geotermal sərvətlərlə zəngin ölkədir və xüsusilə onun isti bulaqları və təbii mineral suları sağlamlıq turizmi baxımından mühüm cazibə mərkəzinə çevrilib. Ölkənin müxtəlif bölgələrində yerləşən istilik ehtiyatları müxtəlif dəri xəstəliklərinin, revmatik xəstəliklərin və stresslə bağlı sağlamlıq problemlərinin müalicəsində istifadə olunur. Məqalədə Azərbaycanda mövcud sağlamlıq turizmi infrastrukturunu təhlil edilir və xidmət keyfiyyətinin, əlçatanlığın və təbliğat tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi zərurətinə diqqət çəkilir. Bundan əlavə, beynəlxalq sağlamlıq turizmi bazarında rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün kompleks marşrut strategiyası təklif olunur. Bu strategiya termal və tibbi resursların yerləşdiyi yerləri nəzərə almaqla regional əsasda yeni sağlamlıq turizmi marşrutlarını müəyyən etmək və integrasiya etmək məqsədi daşıyır. Sağlamlıq turizminin davamlılıq və artan məşğulluq imkanları baxımından yerli iqtisadiyyata verdiyi töhfə də məqalənin mühüm mövzuları arasındadır. Bundan əlavə, Azərbaycanın mədəni və təbii sərvətlərini sağlamlıq turizmi ilə birləşdirərək turistlərə çoxölçülü təcrübələr təqdim oluna biləcəyi vurğulanır. Nəticə etibarilə, məqalədə bildirilir ki, Azərbaycanın sağlamlıq turizmi sahəsində rəqabətqabiliyyətli ölkəyə çevrilməsi üçün termal və tibbi resurslar elmi əsaslarla qiymətləndirilməli, infrastruktur təkmilləşdirilməli və strateji marketing fəaliyyətləri artırılmalıdır.

Açar sözlər: sağlamlıq turizmi, tibbi turizm, termal turizm, Azərbaycanda sağlamlıq turizmi, Azərbaycan sağlamlıq turizmində mövcud vəziyyət

Shahin Akifli

Istanbul University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0002-6894-5169>

akiflisahin@gmail.com

A New Health Tourism Route in Azerbaijan in Light of Thermal and Medical Resources

Abstract

This article examines the potential of Azerbaijan's rich thermal and medical resources for health tourism, as well as the necessity of creating new tourism routes for the effective utilization of this potential. Azerbaijan is a country rich in geothermal resources, and especially its thermal springs and natural mineral waters have become important centers of attraction for health tourism. Thermal springs located in different regions of the country are used in the treatment of various skin diseases, rheumatic disorders, and stress-related health problems. The article analyzes the existing health tourism infrastructure in Azerbaijan and highlights the need to improve service quality, accessibility, and promotional activities. Furthermore, a comprehensive routing strategy is proposed to increase competitiveness in the international health tourism market. This strategy aims to identify and integrate

new health tourism routes on a regional basis, taking into account the location of thermal and medical resources.

In terms of sustainability, health tourism's contribution to the local economy and the creation of employment opportunities are among the important topics discussed. In addition, it is emphasized that Azerbaijan's cultural and natural richness can be combined with health tourism to offer tourists multidimensional experiences.

In conclusion, the article states that for Azerbaijan to become a competitive destination in the field of health tourism, thermal and medical resources should be evaluated on a scientific basis, infrastructure should be improved, and strategic marketing activities should be strengthened.

Keywords: *health tourism, medical tourism, thermal tourism, health tourism in Azerbaijan, current situation of health tourism in Azerbaijan*

Giriş

Tibbi turizm xəstələrin adətən öz ölkələrində mövcud olan xidmətlərdən daha münasib qiymətə, daha əlçatan və ya daha keyfiyyətli tibbi müalicə və sağlamlıq xidmətləri almaq məqsədilə regional və beynəlxalq sərhədləri aşaraq səyahət etdikləri çoxşaxəli bir fenomendir (Kurçer & Civelek, 2022; Kabak & Sevim, 2024). Mahiyyət etibarilə bu fenomen yalnız cərrahi və seçməli prosedurlar üçün səyahəti deyil, həmçinin *wellness* xidmətləri və reabilitasiya terapiyalarını əhatə edən daha geniş xidmət spektrini özündə birləşdirir və beləliklə ənənəvi səhiyyə xidmətləri ilə turizm sənayesinin funksiyalarını integrasiya edir (Taufik & Sulistiadi, 2018; Lunt et al., 2010).

Tibbi turizmin əsas hərəkətverici qüvvəsi xərc-effektivlik axtarışdır ki, bu da keyfiyyətdən imtina etmədən xərcin azaldılmasını nəzərdə tutur. Bir çox xəstə öz ölkəsindəki yüksək səhiyyə xərcləri, uzun gözləmə müddətləri və müasir tibbi texnologiyalara məhdud çıxış səbəbindən xarici müalicəni üstün tutur (Fisher & Sood, 2014). Nəqliyyat və kommunikasiya sahəsindəki texnoloji inkişaf bu hərəkəti xeyli asanlaşdırmışdır; xüsusilə internet platformaları xidmət təminatçılarının qlobal səviyyədə marketinq aparmasına və potensial xəstələrin müalicə seçimləri, təminatçıların akkreditasiya məlumatları və rəylərə rahat çıxışına şərait yaratmışdır (Lunt et al., 2010).

Bu proses yalnız iqtisadi və texnoloji amilləri deyil, həm də qloballaşmanın və səhiyyə xidməti idarəçiliyinin ümumi meyillərini əks etdirir. Beynəlxalq səhiyyə təşkilatları və klinikalar tibbi turistləri cəlb etmək üçün strateji marketinq qarışıqlarını və xidmət modellərini yenidən formalaşdıraraq qlobal rəqabətdə mövqe qazanırlar (Kabak & Sevim, 2024). Bu inkişaf siyasətçiləri sərhədlərarası səhiyyə xidməti təminatına dair tənzimləyici çərçivələri nəzərdən keçirməyə çağırır ki, sürətlə böyüyən sektorda keyfiyyət, etik normalar və xəstə təhlükəsizliyi prioritet qalmağa davam etsin (Cohen, 2012).

Tibbi turizmin həm faydaları, həm də çətinlikləri mövcuddur. Beynəlxalq xəstə axını resursların bölgüsündə rəqabət təzyiqləri yarada və səhiyyə xidmətlərinin ardıcılığı, eləcə də sosial-iqtisadi ədalət mövzularında narahatlıqlara səbəb ola bilər (Taufik & Sulistiadi, 2018; Johnston et al., 2010). Akademik və siyasət yönümlü tədqiqatlar tibbi turizmin faydalarını ictimai sağlamlıq məqsədləri və etik tibbi praktikalarla uzlaşdırma yollarını araşdırmağa davam edir (Singh et al., 2024).

Tibbi turizm marşrutları təkcə tibbi xidmətlərin təmin edilməsini deyil, həm də turizmə bağlı əlavə faydaların təşkili vasitəsilə xəstələri xidmət təminatçıları ilə birləşdirmə qabiliyyəti ilə seçilir. Bu integrasiya həm mənşə, həm də qəbul edən ölkələrə iqtisadi, səhiyyə və infrastruktur baxımından əhəmiyyətli töhfələr verir. Səhiyyə infrastrukturuna, vasitəçilərə və əlaqəli xidmətlərə edilən sərmayələr ölkələrdə yeni iş yerlərinin yaradılmasına və ümumi turizm məhsulunun inkişafına gətirib çıxara bilər (Momeni et al., 2021; James, 2011; Behrmann & Smith, 2010; Kim & Hyun, 2022). Bundan əlavə, tibbi turizm yerli səhiyyə sistemlərinin keyfiyyət göstəricilərini yüksəldə və tibbi xidmət təkliflərinin genişlənməsinə stimula verə bilər; lakin bu proses yerli əhəlinin yüksək keyfiyyətli baxıma çıxışının təmin edilməsi ilə balanslaşdırılmalıdır (Dang et al., 2020; Labonté et al., 2017; Johnston et al., 2010).

Azərbaycan təbii mineral ehtiyatları, zəngin mədəni irsi və Avropa–Asiya kəsişməsində yerləşməsi kimi strateji üstünlükləri sayəsində tibbi turizm sahəsində inkişaf üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Bu potensial hökumət təşəbbüsləri, sağlamlıq infrastrukturunun turizm elementləri ilə

integrasiyası və səhiyyə texnologiyalarında əldə olunan irəliləyişlərlə gücləndirilə bilər. Lakin mövcud maneələrin aradan qaldırılması üçün məqsədyönlü idarəetmə və strategiyalar tələb olunur.

Azərbaycan tibbi turizm sektorunda rəqabətə davamlı oyunçu kimi meydana çıxmaq üçün zəruri olan əsas elementlərə malikdir. Müxtəlif təbii sərvətləri, zəngin mədəni quruluşu, strateji hökumət təşəbbüsləri və səhiyyə texnologiyalarında irəliləyişlərlə ölkə tibbi turizm destinasiyası kimi görünmə qabiliyyətini və cəlbediciliyini artırmaq üçün bu güclü tərəflərdən istifadə edə bilər. Bununla belə, mövcud maneələri aradan qaldırmaq və bu böyüyən sektorun bütün potensialını reallaşdırmaq üçün effektiv idarəetmə və məqsədyönlü strategiyalar vacibdir.

Bu tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın sürətlə inkişaf edən turizm sektorunda əhəmiyyətli potensiala malik olan tibbi turizmin təsirlərini vurğulamaq və istehlakçılar üçün yeni bir sağlamlıq marşrutu təklif etməkdir. Təklif olunan marşrutun davamlılığı, iqtisadi töhfəsi və regional inkişaf potensialı qiymətləndiriləcək və tibbi turizmin Azərbaycanın turizm strategiyaları içərisindəki yeri analiz ediləcəkdir.

Dünyada Sağlamlıq Turizmi

Tibbi turizmin mövcud vəziyyəti müxtəlif ölkələrin səhiyyə sistemlərinə, iqtisadiyyatlarına və sosial dinamikalarına təsir edən, getdikcə artan qlobal bir hadisəni əks etdirir. Tibbi turizm, insanların adətən daha aşağı xərclər, qısa gözləmə müddətləri və öz ölkələrində mövcud olmayan xüsusi prosedurlara çıxış imkanı kimi amillər səbəbindən tibbi xidmət almaq üçün öz ölkələrindən kənara səyahət etmələrini nəzərdə tutur (Yıldız & Khan, 2019).

Son proqnozlar göstərir ki, qlobal tibbi turizm bazarı 2027-ci ilə qədər təxminən 207,9 milyard ABŞ dollarına çatmaqla və xüsusilə inkişaf etməkdə olan regionlardakı yerli iqtisadiyyatlar üçün yaratdığı imkanların və maliyyə əhəmiyyətinin altını cızır (Cajiao, 2023).

Türkiyə, Meksika, Tailand və Malayziya kimi ölkələr inkişaf etmiş tibbi texnologiyalarına, ixtisaslı tibb mütəxəssislərinə və rəqabətə davamlı qiymətlərinə görə tibbi turizm istiqamətləri kimi önə çıxmışdır (Collins et al., 2022; Mishra & Sharma, 2021). Məsələn, Türkiyə, kosmetik cərrahiyyədən tutmuş mürəkkəb tibbi prosedurlara qədər müxtəlif müalicələr axtaran beynəlxalq xəstələr üçün münasib qiymətləri və xidmət keyfiyyəti ilə özünü əlverişli seçim kimi mövqeləndirmişdir (Dağ et al., 2024). Bundan əlavə, Karib hövzəsi və Mərkəzi Amerika ölkələri də bu bazarda getdikcə daha çox iştirak etməyə başlayır; Kosta Rika və Qvatemala kimi istiqamətlər aşağı əməliyyat xərclərindən istifadə edərək xarici xəstələri cəlb edirlər (Ceron et al., 2019).

Bununla belə, tibbi turizmin sürətli inkişafı mühüm etik və tənzimləyici narahatlıqları da özü ilə gətirir. Xidmətlərə olan yüksək tələbat, resursların yerli xəstələr hesabına tibbi turistlərə yönəldirilməsinə səbəb ola bilər və nəticədə yerli əhəlinin səhiyyə xidmətlərinə çıxışında bərabərsizlik yarada bilər (Chen & Flood, 2013).

Bir çox tibbi turizm təşəbbüslərinin xüsusiləşdirilmiş xarakteri, xüsusilə aşağı və orta gəlirli ölkələrdə — yerli sakinlərin turistlər üçün nəzərdə tutulmuş texnoloji yeniliklərdən və yaxşılaşdırılmış xidmətlərdən faydalana bilmədiyi hallarda — səhiyyədə ədalətlik məsələlərini gündəmə gətirir (Wahed, 2015). Akademik ədəbiyyat tibbi turizmin yerli sistemləri qorumaqla yanaşı, bərabərlik əsaslı səhiyyə faydalarını təşviq edə bilməsi üçün güclü tənzimləyici çərçivələrin zəruriliyini vurğulayır (Chen & Flood, 2013; Turner, 2010).

Eyni zamanda, tibbi turizm vasitəçilərinin — yəni xəstələrin tibbi səyahətin mürəkkəbliyində yön tapmasına yardım edən təşkilatların — rolu da diqqət çəkir. Bu vasitəçilər xəstə təcrübəsini asanlaşdırmaq baxımından mühüm rol oynayır; lakin onların fəaliyyəti çox vaxt şəffaflıqdan məhrum olur, bu isə məlumatlı razılıq və müalicə davamlılığı ilə bağlı potensial risklər yaradır (Snyder et al., 2011). Bu vasitəçilər üçün aydın fəaliyyət standartlarının və akkreditasiyanın yaradılması, əməliyyat öncəsi qeyri-kafi qiymətləndirmələrdən və əməliyyat sonrası qayğının zəifliyindən irəli gələn fəsadlar da daxil olmaqla, səhiyyə turizmi ilə bağlı risklərin azaldılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir (Turner, 2010).

Dünyada ən məşhur sağlamlıq turizmi istiqamətləri

Tibbi turizmin mövcud mənzərəsi, hər biri özünəməxsus səhiyyə xidmətləri və üstünlükləri ilə seçilən, yüksək tələbat görən müxtəlif istiqamətlərlə xarakterizə olunur. Bu sektorun aparıcı ölkələri arasında Hindistan, Tailand, Meksika və Kosta Rika yer alır; bu ölkələr münasib qiymətlər, keyfiyyətli tibbi xidmət və ixtisaslaşmış müalicə üsullarının mövcudluğu ilə tanınmışdır.

Hindistan, yüksək ixtisaslı tibb mütəxəssislərinin, qabaqcıl texnologiyanın və Qərb ölkələri ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə aşağı xərclərin birləşməsi sayəsində aparıcı tibbi turizm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Ölkəyə artan sayda tibbi turist axını, inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə 90%-ə qədər daha ucuz ola bilən əməliyyat və müalicə qiymətləri ilə əlaqələndirilir (Mahida, 2024). Son hesabatlara əsasən, Hindistan sağlamlıq turizmi bazarlarında yeddinci yeri tutur, 560.000-dən artıq tibbi turist qəbul etmiş və təxminən 16,3 milyard ABŞ dolları gəlir əldə etmişdir (Mahida, 2024).

Tailand, estetik cərrahiyyə, diş müalicəsi və sağlam həyat tərzı proqramları da daxil olmaqla geniş xidmət spektri ilə diqqət çəkən digər aparıcı tibbi turizm istiqamətidir. Ölkə güclü səhiyyə sistemi və beynəlxalq standartlara uyğun akkreditə olunmuş tibb müəssisələri ilə fərqlənir. Dil bacarıqları və tibbi xidmətin turizm təcrübələri ilə birləşdirilməsi kimi amillər Tailandın beynəlxalq xəstələr arasındakı cəlbediciliyini daha da artırır (Chandran et al., 2020; Cormany & Baloglu, 2011). Ölkədəki xəstəxanalar tez-tez səhiyyə xidmətlərini aktiv şəkildə tanıdır və bu, Tailandın tibbi turizm sahəsindəki rəqabət üstünlüyünü gücləndirir.

Meksika, xüsusilə diş müalicəsi və cərrahi əməliyyatlar üçün münasib qiymətli səhiyyə xidmətləri axtaran, Amerika Birləşmiş Ştatları və Kanadadan gələn çoxsaylı xəstələri özünə cəlb edir (Reddy et al., 2010). ABŞ bazarına olan coğrafi yaxınlıq, uyğun məzənnə və aşağı tibbi xidmət xərcləri bu populyarlığın artmasında mühüm rol oynayır. Meksikadakı tibbi turizm əsasən fərqli bir demoqrafik qrupa yönəlmişdir və həm xidmət keyfiyyətini, həm də mədəni yaxınlığı ön plana çıxarır (Reddy et al., 2010).

Kosta Rika da, xüsusilə diş müalicəsi, estetik və ortopedik əməliyyatlar kimi tibbi prosedurlar üçün inkişaf etməkdə olan tibbi turizm mərkəzi kimi tanınır. Ölkənin səhiyyə infrastrukturuna əhəmiyyətli investisiya qoyması, rəqabətədavamlı qiymətlərlə yüksək standartlı xidmət təqdim etməsi onun tibbi turizm bazarındakı cəlbediciliyini artırmışdır (Chandran et al., 2020; Reddy et al., 2010).

Bu əsas istiqamətlərlə yanaşı, müasir tibbi xidmətləri sərfəli qiymətlərlə birləşdirən və son illərdə xüsusilə estetik cərrahiyyə sahəsində nüfuz qazanan Türkiyəni də qeyd etmək lazımdır. Hökumət, Avropa ilə Asiya arasında strateji körpü mövqeyini vurğulayaraq, Türkiyənin tibbi turizm istiqaməti kimi tanılmasını aktiv şəkildə təşviq edir (Collins et al., 2022). Eyni zamanda, Macarıstan və Polşa kimi Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri, seçmə xarakterli əməliyyatlar (*elective surgeries*) axtaran xəstələr üçün rəqabətli seçimlər kimi meydana çıxmışdır. Bu ölkələr adətən tarixi turistik məkanları müasir tibbi xidmətlərlə birləşdirərək, həm müalicə, həm də turizm təcrübəsi arayan turistlərə müraciət edirlər (Lubowiecki-Vikuk & Kurkowiak, 2017).

Azərbaycanda sağlamlıq turizmi

Azərbaycan, təbii ehtiyatların zənginliyi, mədəni irsi və Avropa ilə Asiyanın kəsişmə nöqtəsində yerləşən strateji coğrafi mövqeyi sayəsində tibbi turizm sektorunu inkişaf etdirmək üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Bu imkan, təbii mineral mənbələrin mövcudluğu, dövlət təşəbbüsləri və müasir tibbi təcrübələrin turizm infrastrukturuna inteqrasiyası kimi bir sıra əsas amillərlə vurğulanır.

Azərbaycanın tibbi turizmin inkişafı baxımından ən mühüm üstünlüklərindən biri, müalicəvi xüsusiyyətləri ilə tanınan zəngin mineral sularının müxtəlifliyidir. Aparılmış bir tədqiqat, Azərbaycanın bu qədər bol mineral mənbələrə sahib olmasına baxmayaraq, onların səhiyyə və turizm sahəsində istifadəsinin hələ də məhdudd qaldığını qeyd edir (Zeynal, 2022). Bununla belə, sanatoriya və müalicə mərkəzlərinin yaradılması və yenilənməsi istiqamətində davam edən səylər mövcuddur (Salahlı, 2022). Bu təbii resursların tibbi məqsədlərlə tətbiqi, sağlamlıq müalicələri axtaran turistləri cəlb etmək üçün mühüm baza formalaşdırır və bununla da daha geniş turizm sektorunda niş bazarların yaranmasına şərait yaradır (Aliyev & Gasimovi, 2023).

Bununla yanaşı, Azərbaycanın ekoloji imkanlarının müxtəlifliyi və mədəni irsi, ölkənin turizm cəlbediciliyinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Müxtəlif flora və fauna, təbii landşaftlar və tarixi məkanlar sağlamlıqla istirahəti birləşdirən ikili məqsədli səyahət imkanları yaradır (Ghanbari et al., 2014; Aliyev & Gasimovi, 2023). Bu sintez, ölkəni yalnız sağlamlıq məqsədli səyahətlər üçün cazibədar istiqamət kimi tanıtmayla qalmır, həm də əlavə xidmətlər vasitəsilə yeni iqtisadi fəaliyyətlər yaradaraq turizm sektorunun ümumi inkişafına töhfə verir (Quliyev, 2020).

Dövlət dəstəyi bu potensialın istifadəsində həyati rol oynayır. Azərbaycan, səhiyyə turizmi də daxil olmaqla müxtəlif turizm növlərinə əlverişli mühit yaratmaq üçün dövlət proqramları və beynəlxalq əməkdaşlıqlar həyata keçirmişdir (Aliyev & Gasimovi, 2023). Müasir tibbi müəssisələrin inkişaf etdirilməsi, xarici müştərilər üçün xəstə nəqliyyat sistemlərinin yaxşılaşdırılması və tibbi səyahətləri asanlaşdıracaq diplomatik əlaqələrin qurulması kimi səhiyyə xidmətləri infrastrukturuna aktiv investisiyalar vacibdir (Dehghan et al., 2021). Bu inkişaf, mövcud global səhiyyə mühiti və xəstələrin səhiyyə xidmətləri səyahətlərində rəqəmsal həllərdən istifadə etməyə artan həssaslığı nəzərə alındıqda, xüsusilə ümidvericidir.

Buna baxmayaraq, sektorun potensialını məhdudlaşdıran çətinliklər hələ də qalmaqdadır. Müəyyən olunmuş əngəllər arasında kafi olmayan marketinq strategiyaları, yetərsiz beynəlxalq əlaqələr və əhatəli tibbi turizm siyasətlərinin olmaması yer alır (Dehghan et al., 2021). Bu əngəllərin aradan qaldırılması, Azərbaycanda tibbi turizmin strateji inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir və inkişaf edən tibbi turizm ekosistemi yaratmaq üçün hökumət, özəl sektor paydaşları və səhiyyə xidmətləri təminatçılarını əhatə edən əməkdaşlığa əsaslanan yanaşmanın vacibliyini göstərir.

Təbii müalicəvi sərvətləri ilə Azərbaycan müalicə, profilaktik səhiyyə və reabilitasiya üçün lazımi infrastruktur yaratmışdır. Ölkə daxilində çoxsaylı termal bulaqlar, sanatoriyalar, istirahət müəssisələri, palçıq və mineral su müalicə mərkəzləri, kurort klinikaları və reabilitasiya mərkəzləri yerləşir və həm istirahət, həm də terapevtik xidmətlər təklif edir. Bu əraziləri qorumaq üçün kurort zonaları və əlaqəli infrastruktur da mövcuddur.

Azərbaycanın təbii mənbələri arasında mühüm yer tutan kurort zənginlikləri — mineral sular, şəfalı palçıqlar, uyğun iqlim şəraiti kimi amillər — həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan dəyər daşıyır. Kurortların ixtisaslaşdığı müalicə sahələri, sahib olduqları təbii mənbələrə uyğun şəkildə müəyyənləşir; bu mənbələrdən sağlamlıq turizmi çərçivəsində faydalanmaq, həmçinin iqtisadi faktorların (maliyyə, istehsal gücü, insan resursları və s.) əlverişliliyindən asılıdır. Bu təbii mənbələr xroniki xəstəliklərin müalicəsində, klinik müalicədən sonra bərpa prosesində və ümumi sağlamlığın qorunması və bərpasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan qiymətləndirilən mənbələr arasında mineral sular, müxtəlif çamur növləri, Naftalan yağı, yod-brom və duzlu göllər, fərqli iqlim və landşaft xüsusiyyətləri ilə qumlu çimərliklər yer alır. Kurort mənbələrinin təsnifatında isə insan sağlamlığına təsir edən bütün təbii və balneoloji elementlər nəzərə alınır və müəyyən xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılır (tourism.gov.az).

Azərbaycanda sağlamlıq turizmi əsasən sanatoriya və “bataqlıq” xidmətləri üzərində cəmləşdiyi üçün, bu sahədə ixtisaslaşmış müəssisələr xarici turistlər tərəfindən daha çox üstünlük təşkil edir. Ölkəyə sağlamlıq məqsədilə gələn turistlərin böyük bir hissəsi xüsusilə Naftalan yağının müalicəvi xüsusiyyətlərindən faydalanmağa üstünlük verir.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2019-cu ildə ölkəni təxminən 3,2 milyon xarici turist ziyarət etmişdir. Bunlardan 2,8 milyondan çoxu turizm məqsədilə gəlmiş və bu rəqəm ümumi ziyarətçilərin %90,3-ünü təşkil etmişdir. Eyni ildə 63.900 nəfər sağlamlıq turizmi çərçivəsində Azərbaycana gəlmişdir. Bu qrupun **42 min nəfəri** Naftalandakı sanatoriya və “bataqlıq” müəssisələrindən istifadə etmişdir; bu isə sağlamlıq məqsədilə gələnlərin %65,7-sinə bərabərdir (DSK Turizm Statistikası, 2020).

2012–2019-cu illər arasında sağlamlıq turizmi məqsədilə ölkəyə səfər edən turistlərin sayına dair statistik məlumatlar Cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1. Sağlamlıq Turizmi Məqsədilə Azərbaycana Səyahət Statistikaı.

İllər	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ümumi gələn sayı (min)	2484.1	2508.9	2297.8	2006.2	2248.8	2696.7	2849.6	3170.4
Turizm məqsədli gələn (min)	1985.9	2129.5	2159.7	1921.9	2044.7	2454.0	2605.3	2863.5
Sağlamlıq turizmi (min)	43.0	46.2	46.3	36.5	41.5	49.1	63.1	63.9
Sağlamlıq turizminin ümumi turizmdəki payı (%)	%2.17	%2.17	%2.14	%1.90	%2.03	%2.00	%2.42	%2.23
Əvvəlki illərə nəzərən artışı					+%6.84	%1.30	+%21	+%1.3

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (DSK, 2020).

Azərbaycanın Sağlamlıq Turizmi üzrə Təklif Vəziyyəti

Azərbaycanın əsas sağlamlıq turizmi bazar təkliflərinə Naftalan yağı ilə müalicə, balneoloji müalicə və ümumi sağlamlığın yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş xidmətlər daxildir. Bu sektordakı səhiyyə müəssisələrindən üçü beşulduzlu otel, ikisi dördulduzlu otel, qalanları isə terapevtik məqsədlər üçün sanatoriyalardır. Sağlamlıq turizmi sektorunun mövcud vəziyyətini araşdırmaq daha əhatəli və dərin təhlil tələb edir.

Naftalan yağı 70-dən çox xəstəliyin, xüsusən də dəri, ginekoloji, sinir sistemi, ürək-damar və urologiya xəstəliklərinin müalicəsində təsirli təbii sərvət kimi seçilir. Bu məhsulun beynəlxalq bazarda tanınması üçün tərkibi və keyfiyyəti sertifikatlaşdırılmalıdır. Səhiyyə xidmətlərini inkişaf etdirmək və qlobal sağlamlıq turizmi bazarında daha effektiv iştirak etmək üçün səhiyyə üçün milli standartların yaradılması vacibdir.

Qalaaltı Otel və Spa kompleksi səhiyyə xidmətləri və müalicə təklif edən müasir mərkəz kimi seçilir və bu xüsusiyyətləri sayəsində həm yerli, həm də beynəlxalq turistlərin diqqətini cəlb edir. Müəssisə xüsusi mineral suyundan istifadə edərək sidik yolları, öd yolları və sidik kisəsi daşları, eləcə də həzm sistemi xəstəlikləri üçün effektiv müalicə təklif edir. Müasir tibbi avadanlıqlarla təchiz olunmuş və təcrübəli səhiyyə işçiləri ilə təmin edilmiş müəssisə qonaqlara yüksək keyfiyyətli xidmət göstərir.

Lənkəran Springs Wellness Resort, 7 quyu və 5 təbii bulaqdan ibarət ümumilikdə 12 aktiv su mənbəyinə əsaslanan sağlamlıq və müalicə xidmətləri təklif edir. Bu su mənbələri temperatur səviyyələrinə görə izotermal, termal və hipertermal olaraq təsnif edilir. Müəssisə qan dövranı, sinir, əzələ-skelet, birləşdirici toxuma, tənəffüs, həzm və metabolik sistem xəstəlikləri, həmçinin dəri və reproduktiv sistem pozuntularının müalicəsini təklif edir.

Qəbələ bölgəsində yerləşən *Qafqaz Thermal & Spa Hotel* Yengicə kəndindən çıxan isti mineral bulaqlardan istifadə edərək sağlamlıq xidmətləri göstərir. Bu termal otel dəri xəstəliklərini, revmatizmi, sümük və oynaq xəstəliklərini müalicə edir, həmçinin spa, istirahət, əyləncə və tur xidmətləri təqdim edir. Otelin böyük bir turizm mərkəzində yerləşməsi ilboyu davamlı turist cəlbediciliyinə töhfə verir.

Kurort Səhmdar Cəmiyyətinin çətri altında fəaliyyət göstərən Abşeron sanatoriyaları əsasən Azərbaycan vətəndaşları üçün əlverişli sağlamlıq və müalicə xidmətləri təqdim edir. Bu sanatoriyalar həmçinin turist qonaqlara terapevtik müalicə proqramları təklif edir. Müalicə almaq istəyən qonaqlar

adətən ən azı 14 gün davam edən paketləri seçirlər. Bu paketlərə yaşayış, müayinə və müalicə xidmətləri, eləcə də gündə üç dəfə tam pansion yemək və digər səhiyyə xidmətləri daxildir. Abşerondakı sağlamlıq mərkəzləri müalicə və bərpa üzrə ixtisaslaşıb. Lakin qabaqcıl spa və wellness xidmətlərinin olmaması xarici turistləri cəlb etməyi çətinləşdirir.

Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsində yerləşən *Duzdağ* mağaraları, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) bazarına xidmət göstərən ənənəvi sağlamlıq turizmi obyektlərindən biridir. Elmi mənbələr göstərir ki, karst mağaralarında və duz mədənlərində bronxial astma xəstələrini müalicə etmək olduqca təsirlidir. Bu mağaralardakı atmosfer xüsusilə natrium və xlorid ionları ilə zəngindir ki, bu da speleoterapiya vasitəsilə tənəffüs yolları xəstəliklərinin müalicəsində faydalı təsir göstərir. 1979-cu ildən fəaliyyət göstərən bu duz mədənləri həmçinin İtaliya, Macarıstan, Polşa, Almaniya, Ukrayna və Rumıniya kimi ölkələrdə sağlamlıq məqsədləri üçün geniş istifadə olunur.

Tədqiqat

Araşdırmanın Məqsədi

Bu işin əsas məqsədi Azərbaycanın mövcud termal və tibbi sağlamlıq resursları çərçivəsində sağlamlıq turizmi potensialını təhlil edərək, dayanıqlı inkişaf hədəfləri istiqamətində yeni və strateji sağlamlıq turizmi marşrutlarını müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqatın əsas hədəfi Azərbaycanın sahib olduğu təbii, termal və tibbi resursları sağlamlıq turizmi kontekstində qiymətləndirərək, mövcud turizm destinasiyalarının hüdudlarından kənarda qalan, hələ kifayət qədər tanınmamış, lakin yüksək potensiala malik bölgələrin sistemli şəkildə müəyyən edilməsidir.

Bu baxımdan, xüsusilə ölkənin Qarabağ və ətraf bölgələrində yerləşən yerli su mənbələri, bataqlıq və mineral suların fiziki və kimyəvi xüsusiyyətləri araşdırılır və bu resursların tibbi faydaları elmi məlumatlar əsasında təhlil olunur.

Tədqiqat yalnız resursların fiziki mövcudluğunu deyil, həm də həmin ərazilərin infrastruktur imkanlarını, əlçatanlığını, turistik cəlbediciliyini və dayanıqlılıq potensialını nəzərə alaraq Azərbaycanın sağlamlıq turizminə inteqrasiya oluna biləcək yeni marşrut təkliflərini təqdim etməyi hədəfləyir. Bu kontekstdə yerli əhalinin iştirakı, regional inkişaf imkanları və sağlamlıq turizminə yönəlmiş strateji planlaşdırma kimi çoxölçülü amillər də nəzərə alınır.

Bundan əlavə, ikinci dərəcəli məlumat təhlili vasitəsilə əldə olunan rəsmi statistika, sektor hesabatları və akademik mənbələr işığında Azərbaycanın regional sağlamlıq turizmi bazarındakı mövqeyini müəyyənləşdirmək və sağlamlıq turizminə dair siyasət və investisiya tövsiyələri hazırlamaq da bu işin prioritet hədəfləri sırasındadır.

Araşdırmada təklif olunacaq yeni marşrut planlamaları ilə həm yerli, həm də beynəlxalq turistlərin gözləntilərinə və ehtiyaclarına uyğun sağlamlıq turizmi vizyonu formalaşdırılması məqsəd qoyulur.

Tədqiqatın nəticəsində Azərbaycanın sağlamlıq turizmi siyasətinə töhfə verəcək yeni destinasiyaların müəyyən edilməsi, milli və beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətinin artırılması və regional inkişafın dəstəklənməsi hədəflənir.

Metod

Bu tədqiqat, Azərbaycanın termal və tibbi resurslarına əsaslanan sağlamlıq turizmi potensialını qiymətləndirmək məqsədilə keyfiyyət araşdırma metodları çərçivəsində hazırlanmışdır. Tədqiqatda ikinci dərəcəli (sekonder) məlumat təhlili üsulundan istifadə olunmuşdur. Bu yanaşmada mövzu ilə bağlı mövcud məlumat və verilər akademik məqalələr, kitablar, hesabatlar, internet mənbələri və rəsmi statistika qurumları vasitəsilə toplanmışdır. İkinci dərəcəli məlumat təhlili, tədqiqatçının əsas məlumatları özünün toplaması əvəzinə, başqa tədqiqatçı və ya təşkilat tərəfindən əvvəllər toplanmış məlumatlardan istifadə edərək yeni suallara cavab axtardığı bir üsuldur (Johnston, 2014).

Tədqiqat prosesi zamanı xüsusilə Azərbaycan Turizm Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO) və Ümumdünya Turizm Təşkilatı (UNWTO) kimi etibarlı qurumların yayımladığı statistik məlumatlar və tematik hesabatlar əsas götürülmüşdür. Eyni zamanda, sağlamlıq turizmi, termal turizm və kurort mərkəzləri mövzusunda daha əvvəl aparılmış akademik işlər də təhlil edilmişdir.

Məlumatlar təsviri analiz (descriptive analysis) üsulu ilə incəlenmiş, sağlamlıq turizmi infrastrukturunu, regional paylanma, termal mənbələrin müxtəlifliyi və müalicə xidmətlərinin xüsusiyyətləri mövzuları ətrafında təsnif edilərək şərh olunmuşdur.

Azərbaycan sağlamlıq turizmi baxımından böyük potensiala malik olsa da, hələ də bir çox destinasiya kifayət qədər tanınmamış və kəşf edilməmişdir. Bu bölgələr təbii termal mənbələr, çamur vulkanları və mineral sular kimi unikal xüsusiyyətlərə malik olub, sağlamlıq turizmi baxımından mühüm imkanlar təqdim edir.

İstifadəçilərin əsas seçim nöqtələrinə baxıldıqda, adətən Qəbələ, Lənkəran, Naxçıvan və Naftalan destinasiyaları ön plana çıxır. Seçimlərə uyğun olaraq, müvafiq dövlət və özəl sektor qurumları da bu bölgələrin tanıtımı, inkişafı və investisiyalasdırılmasına diqqət yetirir. Lakin destinasiyaların coğrafi və geoloji xüsusiyyətləri araşdırıldıqda, ən məşhur yerlərlə demək olar ki, eyni xüsusiyyətlərə malik, lakin az tanınan bölgələr də aşkar edilir.

Xüsusilə İkinci Qarabağ Müharibəsində qazanılan qələbədən sonra Qarabağ bölgəsində yeni sağlamlıq turizmi marşrutları yaratmaq mümkündür.

Qarabağ Sağlamlıq Marşrutu **İstisu (Şuşa rayonu)**

Azərbaycanın Şuşa rayonunda yerləşən İstisu bölgəsi, əsasən mineral bulaqlar və müalicəvi ehtiyatlarla zəngin olması səbəbindən sağlamlıq turizmi üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Bu ehtiyatların xüsusiyyətlərini və faydalarını anlamaq, bölgənin strateji mövqeyi ilə yanaşı, sağlamlıq turizminin inkişafı üçün möhkəm bir çərçivə təmin edir.

İstisu, xüsusilə yüksək kükürd tərkibi və terapevtik vanna və balneoterapiya üçün əlverişli olan spesifik mineral tərkibləri ilə xarakterizə olunan unikal mineral termal bulaqları ilə məşhurdur. Əvvəlki tədqiqatlar bu bulaqların əzələ-skelet və dəri xəstəlikləri kimi müxtəlif sağlamlıq vəziyyətlərində terapevtik effektivliyini sənədləşdirmişdir (Zeynal, 2022). Tarixi və müasir məlumatlar oxşar mineral suların sağlamlığın təşviqində effektivliyini göstərir və alternativ və tamamlayıcı sağlamlıq terapiyaları axtaran həm yerli, həm də beynəlxalq turistləri cəlb etmək potensialını nümayiş etdirir (Salahlı, 2022).

Bundan əlavə, sağlamlıq turizmi qlobal miqyasda inkişaf edərək, sağlamlıq təcrübələrini ənənəvi tibbi müalicələrlə birləşdirmişdir. İnkişaf etməkdə olan trendlər, spa müəssisələrində mövcud olan tibbi xidmətləri tamamlayan, profilaktik sağlamlığa yönəlmiş artan bir segment kimi sağlamlıq turizmini vurğulayır (Lopes & López, 2022; Anaya-Aguilar et al., 2021). İstisu bölgəsi bu tendensiyalarla yaxşı uyğunlaşır və müxtəlif turist demografiyasına xidmət göstərmək üçün təbiətə əsaslanan terapiyalar və tibbi məsləhətlər vasitəsilə sağlamlığa ikiqat diqqət yetirir. Bu terapevtik təkliflərin qarışığı yalnız müalicə axtaran fərdləri deyil, həm də istirahət və cavanlaşma təcrübələri ilə maraqlanan sağlamlıq axtaranları cəlb edə bilər (Szromek & Polok, 2022).

İstisu bölgəsinin ekoloji və ətraf mühit konteksti onun sağlamlıq turizmi potensialında mühüm rol oynayır. Dağlıq ərazi və təmiz təbii mühit sağlamlığa diqqət yetirən səyahətçilər və ekoturizmlə maraqlananlar üçün onun cəlbediciliyini artırır (Dargahov et al., 2024; Dargahov et al., 2023). Turizmin inkişafına ekoloji cəhətdən təmiz yaşayışa ehtiyacın dərk edilməsi, İstisuda sağlamlıq turizminin təşviq edilməsinin təbii mühitin qorunması və uzunmüddətli davamlılığı təmin etmək üçün dayanıqlı təcrübələri əhatə etməsini göstərir. Bu, ekoloji cəhətdən təmiz yaşayış seçimlərinin təşviqini, ekoturların təşkilini və yerli icmaların vahid sağlamlıq və rifah təcrübəsi yaratmaq üçün turizm təşəbbüslərinə cəlb edilməsini əhatə edə bilər (Dargahov et al., 2023).

Nəhayət, bölgədəki tarixi sanatoriya kimi mövcud sağlamlıq infrastrukturunun canlandırılması vacibdir. Bu obyektlər sağlamlıq turistlərinə uyğunlaşdırılmış yüksək keyfiyyətli xidmətlər göstərməklə ümumi ziyarətçi təcrübəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla bilər. Azərbaycan turizm infrastrukturuna investisiya qoymağa davam etdikcə, Şuşa bölgəsində əlçatanlıq və xidmətlərin yaxşılaşdırılması ehtimal ki, onu sağlamlıq turizmi üçün cəlbedici bir məkana çevirəcək (İsmayilzadə, 2022; Xanlarzadə & Sədiyev, 2022).

Badamlı (Kəlbəcər rayonu)

Azərbaycanın Badamlı bölgəsi, əsasən müalicəvi xüsusiyyətlərə malik olduğuna inanılan unikal termal bulaq suları ilə sağlamlıq turizmi üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Bu isti bulaqların geoloji və kimyəvi xüsusiyyətlərini anlamaq, onların sağlamlıq faydalarını maksimum dərəcədə artırmaq və turistləri cəlb etmək üçün vacibdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, qlobal miqyasda müxtəlif isti bulaqlar terapevtik təsirlərə töhfə verən faydalı birləşmələr ehtiva edir. Məsələn, araşdırmalar göstərir ki, isti bulaqlar unikal kimyəvi mühitlər yaradan müxtəlif mikrob populyasiyalarını ehtiva edə bilər və potensial olaraq onların terapevtik dəyərlərini — məsələn, antimikrob və iltihab əleyhinə xüsusiyyətlərini — artırır (Liu & Suk, 2021; Trabelsi et al., 2016). Belə isti bulaqların terapevtik xüsusiyyətləri yaxşı sənədləşdirilmişdir; termal sular tez-tez dəri xəstəlikləri, oynaq problemləri və ümumi sağlamlıqla əlaqələndirilir (Matz et al., 2003; Sánchez et al., 2020). Bu tapıntılar Badamlı isti bulaqlarının bu cür faydaları əks etdirə biləcəyini göstərir və bunların terapevtik effektivliyini təsdiqləmək üçün geniş hidrogeokimyəvi qiymətləndirmələr vasitəsilə araşdırılmalıdır.

Bundan əlavə, Badamlı kimi bölgələrdə sağlamlıq turizminin dayanıqlılığı sağlam ekoloji təcrübələrin tətbiqi ilə artırıla bilər. Xüsusilə isti bulaqlar kimi təbii sərvətlər ətrafında sağlamlıq turizmi, ekoloji degradasiyanın qarşısını almaq üçün diqqətli idarəetmə tələb edir (Pessot et al., 2021; Bayramlı, 2024). Azərbaycanda turizm sənayesi yerli su ehtiyatlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və istehlakı və tullantıların istehsalını azaltmaq üçün strategiyalar tələb edir (Əliyev & Süleymanov, 2023; Bayramlı, 2024). Davamlı turizmi vurğulayan siyasətlərin hazırlanması, Badamlı bölgəsini sağlamlıq turizmini təşviq edərkən ekoloji tarazlığı qorumaq üçün bir modelə çevirə bilər.

Minkənd və Qotursu (Laçın rayonu)

Laçın bölgəsində yerləşən Minkənd və Qotursu, xlorid tərkibli mineral suları ilə tanınan sağlamlıq turizmi məkanlarıdır. Bu ərazilərdəki su mənbələri həzm sistemi və metabolik xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunur. Bölgənin infrastrukturunun inkişafı ilə Minkənd və Qotursu gələcəkdə sağlamlıq turizmi baxımından mühüm bir mərkəzə çevrilə bilər.

Laçın bölgəsində yerləşən Minkənd, termal və mineral sular baxımından olduqca zəngin bir yaşayış məntəqəsidir. Minkənd suyunun tərkibindəki karbonat, sulfat, kalsium və maqnezium mineralları sağlamlıq üçün mühüm faydalar təmin edir.

Tibbi təsirləri:

- Həzm sistemi pozğunluqları: Mədə turşuluğunun tənzimlənməsinə, qastrit və bağırsaq funksiyalarının yaxşılaşdırılmasına kömək edir.
- Qaraciyər və öd yolları xəstəlikləri: Qaraciyər funksiyalarını dəstəkləyici təsir göstərir.
- Metabolizmanın tənzimlənməsi: Detoks təsiri sayəsində bədəndəki toksinlərin atılmasını asanlaşdırır.
- Sinir sisteminin sakitləşdirilməsi: Stress, əsəbilik və yuxusuzluq kimi hallarda rahatlaşdırıcı təsir göstərir.

Laçın bölgəsinin digər şəfalı su mənbələrindən biri olan Qotursu, xüsusilə təbii mineral içməli su kimi tanınır və həm içmə, həm də vanna şəklində ənənəvi şəkildə istifadə edilir. Bu suyun əsas tərkib hissələri arasında hidrogen sulfid, bikarbonat, dəmir və maqnezium mineralları mövcuddur.

Tibbi faydaları:

- Revmatik xəstəliklər: Xüsusilə vanna terapiyasında oynaq və əzələ ağrılarına qarşı təsirlidir.
- Dəri xəstəlikləri: Hidrogen sulfid tərkibi sayəsində ekzema və psoriaz (sədəf) kimi dəri problemlərinin müalicəsində faydalıdır.
- Anemiya (qan azlığı): Dəmir tərkibi səbəbindən qan azlığı hallarında dəstəkləyici rol oynaya bilər.
- Tənəffüs yolu xəstəlikləri: Dağ havası və suyun mineralları astma və bronxit kimi xəstəliklərin simptomlarını yüngülləşdirə bilər.

Beləliklə, Minkənd və Qotursu, təbii şəfa mənbələri, təmiz dağ havası və sakit təbiəti ilə Laçın bölgəsinin sağlamlıq turizmi potensialını artıran əsas istiqamətlərdən biri kimi ön plana çıxır.

Qarabağ bölgəsində sağlamlıq turizmi potensialına malik destinasiyaların xüsusiyyətləri Cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2. Qarabağ Bölgəsində Sağlamlıq Turizmi Potensialı Olan Destinasiyaların Xüsusiyyətləri.

Destinasyon	Doğal / Medikal Özellikləri	Kaynak Türü	Geliştiriləbilecek Sağlık Turizmi Türü
İstisu (Şuşa)	Sülfatlı, hidrokarbonatlı və kalsiyumlu termal su; revmatizma, sinir sistemi, dəri xəstəlikləri	Termal-minerallı isti su qaynağı	Termal müalicə turizmi, reabilitasiya, spa-wellness
İstisu (Kəlbəcər)	250'dən çox termal və minerallı mənbə; həzm, böyrək və metabolizm narahatlıqları	Hidrokarbonatlı içmə və duş suyu	İçmə suyu terapiyaları (balneoterapiya), medikal terapiya
Badamlı (Kəlbəcər)	Təbii minerallı qazlı içmə suyu; mədə və həzm sistemi xəstəliklərinə qarşı təsirli	Karbonatlı təbii içmə suyu	İçməli su müalicəsi, qablaşdırılmış medikal su istehsalı, sağlamlıq terapiyaları
Qotursu (Laçın)	Hidrotermal su; sinir sistemi, dəri xəstəlikləri, əzələ-skelet sistemi xəstəliklərində istifadə edilir	Aşağı istilikli şəfalı su mənbəyi	Təbiət əsaslı spa və müalicə mərkəzi, revmatizm müalicəsi mərkəzi
Minkənd (Laçın)	Sakit təbii mühit; az mineral tərkibli təbii su mənbələri, təmiz hava, dağlıq mühit	Təbii soyuq su və yayla mikroiqlimi	Dağ iqlimi terapiyası, psixi sağlamlıq turizmi, stressi azaldan düşərgə proqramları

Mənbə: (Cədvəl istinadlar siyahısındakı məlumatlardan toplanaraq hazırlanmışdır)

Şəki–Oğuz–Qax–Zaqatala–Balakən sağlamlıq marşrutu

Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsi, zəngin təbii ehtiyatları, toxunulmamış meşə ekosistemləri və yayla iqlimi ilə seçilən bir coğrafiyadır. Bu region sağlamlıq turizmi baxımından, xüsusilə termal mənbələri, mineral suları və yüksək oksigenli təbii mühiti ilə diqqət çəkir. Bölgədə yerləşən bir sıra məkanlar həm ənənəvi kür təbiiqləri, həm də təbiətə əsaslanan sağlamlıq turizmi istiqamətində əhəmiyyətli potensiala malikdir.

- İlisu (Qax rayonu) — tarixi və təbii zənginlikləri ilə yanaşı, termal suları ilə də tanınır. Sülfatlı, hidrokarbonatlı və kalsiumlu tərkibə malik isti su mənbələri xüsusilə revmatik xəstəliklər, dəri problemləri və sinir sistemi pozğunluqlarının müalicəsində effektivdir. Sovet dövründən bəri sanatoriya fəaliyyəti göstərən İlisu bu gün də termal müalicə, reabilitasiya və *wellness* turizmi üçün uyğun infrastruktur ilə fərqlənir.
- Oğuz rayonu — mineral yeraltı suları ilə məşhurdur. Bu təbii içməli suların hidrokarbonat və natrium tərkibi mədə–bağırsaq sistemi, qaraciyər və metabolik xəstəliklərə qarşı müsbət təsir göstərir. Oğuzun sakit təbiəti və meşəlik mühiti təbiətə əsaslanan sağlamlıq turizmi və alternativ terapiya proqramları üçün əlverişli şərait yaradır (Oğuz Bələdiyyəsi Rəsmi Saytı, 2023).
- Katex (Zaqatala rayonu) — zəngin bitki örtüyü və soyuq mineral suları ilə seçilən digər bir destinasiyadır. Aşağı əhali sıxlığı və təbii ekosistemi bu ərazini fitoterapiya (bitki əsaslı müalicə) və immunitet gücləndirici detoks proqramları üçün ideal məkana çevirir. Eyni zamanda, açıq hava terapiyaları və təbiət gəzintilərinə əsaslanan sağlamlıq turizmi istiqamətində inkişaf potensialı da mövcuddur.
- Tala (Zaqatala rayonu) — yayla turizmi və zehni sağlamlıq yönümlü istirahət axtaranlar üçün cəlbedici bir regiondur. Geniş meşəlik ərazilərlə əhatələnmiş Tala, yüksək oksigen səviyyəsi və sakit mühiti ilə stres, yuxusuzluq və hipertenziya kimi müasir dövr xəstəliklərinə qarşı təbii sağalma imkanı təqdim edir (Zaqatala Rayon Turizm İnkişaf Planı, 2023).

- Mazımçay (Balakən rayonu) — dağ çayı sahilində yerləşən və təbii mənzərəsi ilə seçilən bir bölgədir. Mikrominerallarla zəngin soyuq su mənbələri, həzm sistemi pozğunluqları və metabolik tarazlıq axtaranlar üçün içməli su müalicəsi və təbiətə əsaslanan detoks düşərgələri üçün əlverişli şərait yaradır.

Ümumilikdə, bu destinasiyalar həm ənənəvi şəfalı su kürələri, həm də müasir *wellness* və təbiət terapiyaları baxımından çoxşaxəli sağlamlıq turizmi imkanları təqdim edir. Bu səbəbdən, davamlı turizm strategiyaları çərçivəsində qiymətləndirilməsi vacib olan yüksək potensiallı bölgələr kimi ön plana çıxır.

Şimal-qərb marşrutu üzrə sağlamlıq turizmi potensialına malik destinasiyaların xüsusiyyətləri Cədvəl 3-də göstərilmişdir.

Cədvəl 3. Şimal-Qərb Marşrutu Üzrə Sağlamlıq Turizmi Potensialına Malik Destinasiyaların Xüsusiyyətləri.

Destinasyon	Doğal / Medikal Özellikleri	Kaynak Türü	Geliştirilebilecek Sağlık Turizmi Türü
İlisu (Qax)	Termal su mənbələri revmatizm, dəri və sinir sistemi xəstəliklərində təsirlidir.	Sulfatlı və hidrokarbonatlı isti termal sular	Termal müalicə, spa-sağlamlıq, reabilitasiya turizmi
Oğuz	Mineral içməli su həzm sisteminə və qaraciyərin sağlamlığına müsbət təsir göstərir.	Natrium-hidrokarbonatlı mineral sular	Balneoterapiya, içməli su müalicəsi, təbiətə əsaslanan sağlamlıq turizmi
Katex (Zaqatala)	Bitki müxtəlifliyi, sakit mühit; immun sisteminin gücləndirilməsi və fitoterapiya üçün uyğundur	Zəif mineral bulaq suları, təbii flora	Detoks proqramları, fitoterapiya, ekoloji sağlamlıq düşərgələri
Tala (Zaqatala)	Dağ havasının yüksək oksigen səviyyəsi stress, hipertoniya və yuxusuzluq kimi vəziyyətlər üçün faydalıdır.	Soyuq yayla suları, təmiz meşə havası	Psixi sağlamlıq turizmi, yoqa və təbiət terapiyası, plato müalicələri
Mazımçay (Balakən)	Soyuq mikromineral dağ suları həzm və metabolik balans üçün təsirlidir.	Yüksək mikromineral tərkibli bulaq suları	İçməli su müalicəsi, detoks, eko-sağlamlıq və təbiətə əsaslanan müalicə proqramları

Mənbə: (Cədvəl istinadlar siyahısındakı məlumatlardan toplanaraq hazırlanmışdır).

Üçüncü yaş turizmi çərçivəsində marşrut təklifi

Azərbaycanda “üçüncü yaş turizmi” kontekstində sağlamlıq turizmi, xüsusən də ölkənin unikal təbii və mədəni sərvətləri baxımından inkişaf üçün əhəmiyyətli bir fürsət təqdim edir. Üçüncü yaş turizmi xüsusilə yaşlı yetkinlərin ehtiyac və üstünlüklərini ödəyir, onların sağlamlığına, rifahına və asudə vaxt fəaliyyətlərinə diqqət yetirir. Qlobal əhali yaşlandıqca, bu demografik qrup üçün həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırma biləcək səhiyyə xidmətlərinə və səyahət təcrübələrinə tələbat artır (Ullah et al., 2021).

İstisu və digər bölgələrdə tapılan təbii termal bulaqlar və balneoloji ehtiyatların müxtəlif təklifləri ilə Azərbaycan yaşlı yetkinlərə yönəlmiş sağlamlıq turizmi üçün ideal şərait yaradır. Bu bulaqların müalicəvi xüsusiyyətləri ənənəvi olaraq tanınır və bu da onları sağlamlıq yönümlü səyahətçilər üçün cəlbedici bir məkana çevirir. Xüsusilə yaşlı yetkinlərin ehtiyaclarını ödəyən müəssisələrin — məsələn, əlçatan *spa* xidmətləri, gerontologiya üzrə ixtisaslaşmış səhiyyə işçiləri və sağlamlıq

proqramlarına diqqət yetirilməsi — inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın sağlamlıq turizmi məkanı kimi cəlbediciliyini daha da artırma bilər (Uslu et al., 2021).

Bundan əlavə, Azərbaycanda ekoturizm prinsiplərinin sağlamlıq turizminə inteqrasiyası, tez-tez yalnız sağlamlıqları üçün faydalı deyil, həm də ətraf mühit üçün davamlı səyahət təcrübələri axtaran yaşlı yetkinlərin seçimləri ilə uyğun gəlir (Tang, 2022). Sağlamlıq turizmi ilə birlikdə ekoturizm potensialı transformativ ola bilər və təbiətdəki təcrübələrin sağlamlıq yönümlü xidmətlərlə tamamlandığı daha əhatəli bir yanaşmaya imkan verir. Bu fənlərarası yanaşma həm fiziki, həm də psixoloji rifahı təşviq edir, sağlam yaşlanmaya kömək etmək üçün vahid səyahət təcrübələrinə dair müasir tələblərə cavab verir (Kırdar & Sezer, 2016; Kaya, 2023).

1. Bakı – Naftalan başlanğıc nöqtəsi

Ölkənin paytaxtı Bakı, inkişaf etmiş səhiyyə infrastrukturu və rahat nəqliyyat imkanları ilə marşrutun başlanğıc nöqtəsi üçün ideal seçimdir. Bundan sonra yerləşən Naftalan şəhəri isə dünyaca məşhur *Naftalan yağı* ilə tanınır və revmatizm, ortopedik xəstəliklər kimi problemlərdən əziyyət çəkən yaşlı şəxslərə müalicə imkanı yaradır. Naftaladakı sanatoriyalar və tibbi nəzarətli müalicə mərkəzləri peşəkar qulluq və istirahət axtaranlar üçün olduqca uyğundur.

2. Quba – Qusar dağlıq bölgəsi

Ölkənin şimal-şərqində yerləşən bu bölgə, şam meşələri, dağ havası və oksigen bolluğu ilə nəfəs yolları, ürək-damar və stress mənşəli xəstəliklər üçün təbii rahatlama mühiti yaradır. Yüngül tempdə təbiət gəzintiləri, aromaterapiya və nəfəs terapiyası kimi fəaliyyətlər üçün əlverişli olan bu istiqamət, yaşlı insanların fiziki aktivliyini davamlı şəkildə qorumasına şərait yaradır.

3. Şəki – Qax – Oğuz – Zaqatala – Balakən (Şimal-qərb bölgəsi)

Bu bölgə, aşağı rütubət səviyyəsi, təmiz hava və təbii mineral su mənbələri ilə üçüncü yaş qrupuna uzunmüddətli sağlamlıq və istirahət imkanları təqdim edir. Xüsusilə İlisu termal suları, Oğuz mineral içməli suları, Katex və Tala isə yüksək oksigen səviyyəsinə malik təbiəti və bitki müxtəlifliyi ilə seçilir. Romatizm, həzm pozğunluqları, təzyiq, yuxu problemləri və immunitet zəifliyi kimi yaşlılıqla əlaqəli narahatlıqlara qarşı təbii həllər təklif edən mərkəzlərin yaradılması üçün əlverişli şərait mövcuddur.

4. Qarabağ bölgəsi (Şuşa, Kəlbəcər, Laçın)

İstisu, Badamlı və Qotursu kimi şəfalı su mənbələri ilə yenidən qurulan Qarabağ bölgəsi, yaşlı insanların reabilitasiya yönümlü istirahət və müalicə prosesləri üçün perspektivli bir istiqamət hesab olunur. Termal vannalar, içməli su terapiyaları və təbiətə əsaslanan düşərgə proqramları vasitəsilə bu bölgə “yaşlı dostu” bir müalicə məkana çevrilə bilər. Eyni zamanda, sakitliyi və təbii gözəllikləri sayəsində psixoloji rahatlama və stressin azaldılması baxımından da böyük üstünlüklər təmin edir.

5. Lənkəran – Lerik – Masallı – Yardımlı (Cənub bölgəsi)

Azərbaycanın cənub hissəsində yerləşən bu bölgələr subtropik iqlimi, mineral bulaqları və xüsusilə Lerikdəki “Uzunömürlülər kəndi” ilə tanınır. Masallıdakı *İstisu* bulağı, əzələ-iskelet sistemi xəstəliklərinə qarşı effektiv təbii müalicə imkanı təqdim edir. Lerik isə “anti-aging” (yaşlanma əleyhinə) yönümlü proqramlar üçün bazara təqdim oluna biləcək mədəni bir simvol xarakteri daşıyır. Bu bölgə, yaşı irəliləmiş turistlərin sakit, az stressli, ekoloji və davamlı “sağlamlıq kəndlərində” dincəlməsi üçün mükəmməl potensiala malikdir.

Marşrutun üstünlükləri

- Təbii şəfa mənbələri (termal, mineral, qazlı sular) geniş yayılmış və regional baxımdan müxtəlifdir.
- İqlim şəraiti ilin böyük bir hissəsində yaşlı insanlar üçün komfortludur.
- Sakit, aşağı tempdə kənd həyatı ritmi dincəlmə və zehni rifah üçün əlverişlidir.
- Sovet dövründən qalan sanatoriya ənənəsi yenidən bərpa olunaraq müasir sağlamlıq turizminin tələblərinə uyğunlaşdırıla bilər.
- Mədəni və mənəvi bağlar (Şərq qonaqpərvərliyi, ənənəvi təbabət təcrübələri) sosial əlaqə ehtiyacı yüksək olan yaşlı şəxslər üçün müsbət psixoloji təsir yaradır.

Bu marşrut və yanaşma, Azərbaycanın daxili turizmində yaşlı əhalini dəstəkləyən siyasətlərin formalaşmasına, eləcə də ölkənin beynəlxalq bazarda “üçüncü yaş sağlamlıq turizmi” istiqamətində mühüm bir destinasiya kimi mövqelənməsinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Nəticə

Bu tədqiqat, Azərbaycanın malik olduğu təbii termal və tibbi mənbələrin sağlamlıq turizmi baxımından daşdığı potensialı ortaya qoyaraq, ölkə ərazisində hələ kifayət qədər tanınmamış bölgələrin sistemli şəkildə sağlamlıq turizminə inteqrasiya oluna biləcəyini göstərmişdir. Xüsusilə Qarabağ, Şimal-qərb və Cənub bölgələrində yerləşən İstisu, Badamlı, İlisu, Duzdağ və Masallı kimi destinasiyalar — termal mənbələri, mineral suları, təbii iqlim üstünlükləri və mədəni zənginlikləri ilə sağlamlıq turizminə yönəlik çoxşaxəli imkanlar təqdim edir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın mövcud sağlamlıq turizmi infrastrukturunu hələ məhdud olsa da, inkişaf üçün geniş potensiala malikdir. Xüsusən Naftalan, Qalaaltı və Duzdağ kimi obyektlərdə göstərilən keyfiyyətli xidmətlərin yayılması halında, ölkənin beynəlxalq rəqabət gücü əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır. Həmçinin “üçüncü yaş turizmi” (senior turizmi) baxımından aparılan marşrut planlaması göstərir ki, yaşlı insanların sağlamlıq, istirahət və reabilitasiya ehtiyaclarını qarşılaya biləcək çoxsaylı alternativ bölgələr mövcuddur və bu istiqamətdə davamlı, inklüziv turizm siyasətləri formalaşdırıla bilər.

Təvsiyələr

- Yeni sağlamlıq turizmi marşrutlarının planlı şəkildə inkişafı: Qarabağ və Şimal-qərb kimi hələ tam tanınmamış bölgələrdə infrastruktur investisiyaları təşviq edilməli, regional marşrutlar sağlamlıq, mədəniyyət və təbiət əsaslı turizm növləri ilə inteqrasiya olunmalıdır.
- Sanatoriya və bələdiyyə müəssisələrinin modernləşdirilməsi və xidmətlərin diversifikasiyası: Sovet dövründən qalan sanatoriya və bələdiyyə müəssisələri yenilənməli, ənənəvi müalicəvi vannalarla yanaşı *spa*, *wellness*, fitoterapiya və psixoloji dəstək kimi müasir xidmətlər əlavə edilməlidir.
- Üçüncü yaş qrupu üçün xüsusi obyekt və proqramların yaradılması: Yaşlı turistlər üçün tibbi nəzarət sistemləri, “yaş dostu” yerləşmə obyektləri və aşağı tempdə fiziki aktivlik imkanı təqdim edən məkanlar artırılmalıdır.
- Təbii resursların elmi əsasda təsnifatı və sertifikatlaşdırılması: Termal və mineral su mənbələrinin kimyəvi analizi aparılmalı, beynəlxalq sağlamlıq standartlarına uyğunluğu sənədləşdirilərək marketinq gücü artırılmalıdır.
- Strateji tanıtım və brend mövqeləndirmə: Azərbaycanın sağlamlıq turizmi brendi gücləndirilməli, rəqəmsal platformalarda çoxdillə tanıtım kampaniyaları həyata keçirilməli və xarici sağlamlıq turizmi sərgilərində aktiv iştirak təmin olunmalıdır.
- Hüquqi və institusional bazanın möhkəmləndirilməsi: Sağlamlıq turizmini tənzimləyən milli strategiyalar və stimullaşdırıcı siyasətlər hazırlanmalı, özəl sektor, yerli idarəetmə və dövlət qurumları arasında koordinasiya gücləndirilməlidir.

Nəticə etibarilə, Azərbaycanın sağlamlıq turizmi sahəsində davamlı inkişaf, regional inteqrasiya və beynəlxalq rəqabət baxımından güclü bir aktora çevrilməsi üçün strateji investisiyalara, innovativ yanaşmalara və kompleks planlaşdırmaya ehtiyac vardır. Bu istiqamətdə formalaşdırılacaq marşrutlar təkcə sağlamlıq yönümlü səyahətləri deyil, eyni zamanda kənd təsərrüfatının inkişafını, mədəni irsin qorunmasını və iqtisadi şaxələndirməni də dəstəkləyən mühüm rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Anaya-Aguilar, R., Gémár, G., & Anaya-Aguilar, C. (2021). Challenges of spa tourism in andalusia: experts' proposed solutions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1829. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041829>
2. Azərbaycanca Sağlamlıq Turizmi – Cari Vəziyyət Və İnkişaf Perspektivləri. (2021). https://tourism.gov.az/uploads/documents/sa%C4%9Flaml%C4%B1q_turizmi_haqq%C4%B1nda_hesabat_dta.pdf
3. Balakən Rayon İcra Hakimiyyəti. (2023). *Mazımçay ərazisinin turizm və sağlamlıq potensialı*. <http://balaken-ih.gov.az>
4. Bayramli, G. (2024). Sustainable development of tourism in azerbaijan: current situation, problems and solution. *Revista De Gestão Social E Ambiental*, 18(4), e05816. <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n4-104>
5. Behrmann, J. and Smith, E. (2010). Top 7 issues in medical tourism: challenges, knowledge gaps, and future directions for research and policy development. *Global Journal of Health Science*, 2(2). <https://doi.org/10.5539/gjhs.v2n2p80>
6. Cajiao, X. (2023). *Colombia and medical tourism. Voices in Bioethics*, 9. <https://doi.org/10.52214/vib.v9i.11941>
7. Cerón, A., Crooks, V., Labonté, R., Snyder, J., & Flores, W. (2019). Medical tourism in guatemala: qualitatively exploring how existing health system inequities facilitate sector development. *International Journal of Health Services*, 49(4), 754-772. <https://doi.org/10.1177/0020731419866085>
8. Chandran, S., Puteh, F., Azmi, N., & Suki, N. (2020). Exploring the development of medical tourism industry in southeast asia region. *International Journal of Business Ecosystem and Strategy* (2687-2293), 2(3), 28-32. <https://doi.org/10.36096/ijbes.v2i3.193>
9. Chen, Y. and Flood, C. (2013). Medical tourism's impact on health care equity and access in low- and middle-income countries: making the case for regulation. *The Journal of Law Medicine & Ethics*, 41(1), 286-300. <https://doi.org/10.1111/jlme.12019>
10. Cohen, I. (2012). How to regulate medical tourism (and why it matters for bioethics). *Developing World Bioethics*, 12(1), 9-20. <https://doi.org/10.1111/j.1471-8847.2012.00317.x>
11. Collins, A., Medhekar, A., & Şanal, Z. (2022). A qualitative analysis of turkish stakeholders perspective for improving medical tourism. *International Journal of Tourism Research*, 24(3), 487-500. <https://doi.org/10.1002/jtr.2516>
12. Cormany, D. and Baloğlu, Ş. (2011). Medical travel facilitator websites: an exploratory study of web page contents and services offered to the prospective medical tourist. *Tourism Management*, 32(4), 709-716. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.02.008>
13. Dağ, E., Demir, Y., Kılınç, Z., & Yazıcıoğlu, B. (2024). Perception of medical tourism image from the perspective of healthcare professionals: the case of turkey. *Journal of Tourism Management Research*, 11(1), 38-48. <https://doi.org/10.18488/31.v11i1.370>
14. Dang, H., Nguyen, T., Wang, C., Day, J., & Dang, T. (2020). Grey system theory in the study of medical tourism industry and its economic impact. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 961. <https://doi.org/10.3390/ijerph17030961>
15. Dehghan, R., Reshadatjoo, H., Talebi, K., & Dargahi, H. (2021). Health tourism system development using entrepreneurial management approach in the covid19 pandemic era. *Journal of Research and Health*, 11(4), 251-260. <https://doi.org/10.32598/jrh.11.4.1860.1>
16. Dargahov, V. S., Mammadov, Q. V., Nuriyeva, I. F., & Ahmadov, R. İ. (2023). Prospects of using the tourism potential of the liberated territories from the point of view of ecotourism. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32(2), 224-232. <https://doi.org/10.15421/112321>
17. Dargahov, V. S., Talibov, S. A., Mammadov, Q. V., Ahmadov, R. İ., & Ibadulla, I. M. (2024). Prospects for the use of balneological and climatic resources of the liberated territories in health tourism. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32(4), 704-713. <https://doi.org/10.15421/112361>

18. Əliyev, Ə. and Gasimovi, İ. (2023). *The place of tourism in the modern statebuilding of azerbaijan*. LASR, 19(1). <https://doi.org/10.61764/lasr.1.2023.167-178>,
19. Fisher, C. and Sood, K. (2014). What is driving the growth in medical tourism?. *Health Marketing Quarterly*, 31(3), 246-262. <https://doi.org/10.1080/07359683.2014.936293>
20. Ghanbari, A., Moradlu, K., & Ramazani, M. (2014). Medical tourism. *Management Science Letters*, 4(8), 1651-1654. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2014.7.021>
21. Gu, D., Humbatova, G., Xie, Y., Yang, X., Zolotarev, O., & Zhang, G. (2021). *Different roles of telehealth and telemedicine on medical tourism: an empirical study from Azerbaijan*. Healthcare, 9(8), 1073. <https://doi.org/10.3390/healthcare9081073>
22. Guliyev, R. (2020). The prospects of development of medical and health tourism in Azerbaijan. *Economic Herald of the Donbas*, (2 (60)), 78-83. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-78-83](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-78-83)
23. Hopkins, L., Labonté, R., Runnels, V., & Packer, C. (2010). Medical tourism today: what is the state of existing knowledge?. *Journal of Public Health Policy*, 31(2), 185-198. <https://doi.org/10.1057/jphp.2010.10>
24. Xanlarzadə, S. M. q. and Sədiyev, V. M. o. (2022). Analysis of tourist potential of the city of shusha. *Scientific Work*, 79(6), 20-24. <https://doi.org/10.36719/2663-4619/79/20-24>
25. İsmayılzadə, Y. İ. o. (2022). Evaluation of the tourism potential of shusha. *Scientific Research*, 08(4), 51-57. <https://doi.org/10.36719/2789-6919/08/51-57>
26. James, P. (2011). The impact of medical tourism on thai private hospital management: informing hospital policy. *Global Journal of Health Science*, 4(1). <https://doi.org/10.5539/gjhs.v4n1p127>
27. Johnston, R., Crooks, V., Snyder, J., & Kingsbury, P. (2010). What is known about the effects of medical tourism in destination and departure countries? a scoping review. *International Journal for Equity in Health*, 9(1), 24. <https://doi.org/10.1186/1475-9276-9-24>
28. Kabak, S. and Sevim, E. (2024). An expanded marketing mix perspective on medical tourism. *International Journal of Health Management and Tourism*. <https://doi.org/10.31201/ijhmt.1437455>
29. KAYA, A. Ş. (2023). Nutrition and dietetics practices in health tourism. *Global Perspectives on the Opportunities and Future Directions of Health Tourism*, 248-264. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-6692-6.ch010>
30. Kırdar, Y. and Sezer, A. (2016). Cluster mapping of medical tourism in turkey and regional clustering for health tourism. *European Journal of Economics and Business Studies*, 4(1), 189. <https://doi.org/10.26417/ejes.v4i1.p189-200>
31. Kim, H. and Hyun, S. (2022). The future of medical tourism for individuals' health and well-being: a case study of the relationship improvement between the uae (united arab emirates) and south korea. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(9), 5735. <https://doi.org/10.3390/ijerph19095735>
32. Kurçer, D. and Civelek, M. (2022). Sağlık turistlerinin talepleri doğrultusunda türkiye'nin medikal turizm pazarındaki durumunun saptanması. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 27-42. <https://doi.org/10.37847/tdtad.1030560>
33. Labonté, R., Runnels, V., Crooks, V., Johnston, R., & Snyder, J. (2017). What does the development of medical tourism in barbados hold for health equity? an exploratory qualitative case study. *Global Health Research and Policy*, 2(1). <https://doi.org/10.1186/s41256-017-0025-z>
34. Liu, Y. and Suk, S. (2021). Influencing factors of azerbaijan and china's sustainable tourism development strategy under the one belt one road initiative. *Sustainability*, 14(1), 187. <https://doi.org/10.3390/su14010187>
35. Lopes, A. P. and López, N. R. (2022). *Application of a decision-making tool for ranking wellness tourism destinations*. Sustainability, 14(23), 15498. <https://doi.org/10.3390/su142315498>
36. Lubowiecki-Vikuk, A. and Kurkowiak, J. (2017). Medical tourism potential of central and eastern europe: attempt at classification. *Cbu International Conference Proceedings*, 5, 286-293. <https://doi.org/10.12955/cbup.v5.940>

37. Lunt, N., Hardey, M., & Mannion, R. (2010). Nip, tuck and click: medical tourism and the emergence of web-based health information. *The Open Medical Informatics Journal*, 4(1), 1-11. <https://doi.org/10.2174/1874431101004010001>
38. Mahida, R. (2024). The significant impacts of the medical tourism industry on the indian economy. *Vidya - A Journal of Gujarat University*, 3(1), 130-139. <https://doi.org/10.47413/vidya.v3i1.339>
39. Matz, H., Orion, E., & Wolf, R. (2003). Balneotherapy in dermatology. *Dermatologic Therapy*, 16(2), 132-140. <https://doi.org/10.1046/j.1529-8019.2003.01622.x>
40. Mishra, V. and Sharma, M. (2021). Framework for promotion of medical tourism: a case of india. *International Journal of Global Business and Competitiveness*, 16(S1), 103-111. <https://doi.org/10.1007/s42943-021-00027-7>
41. Momeni, K., Jannati, A., Khodayari-Zarnaq, R., Ghasemyani, S., & Havasian, M. (2021). *Iranian medical tourism industry and selected countries in 2020: a comparative study*. Health Scope, 10(1). <https://doi.org/10.5812/jhealthscope.97919>
42. Pessot, E., Spoladore, D., Zangiacomì, A., & Sacco, M. (2021). *Natural resources in health tourism: a systematic literature review*. Sustainability, 13(5), 2661. <https://doi.org/10.3390/su13052661>
43. Reddy, S., York, V., & Brannon, L. (2010). Travel for treatment: students' perspective on medical tourism. *International Journal of Tourism Research*, 12(5), 510-522. <https://doi.org/10.1002/jtr.769>
44. Oğuz Bələdiyyəsi Rəsmi Saytı. (2023). Ekoturizm və yerli su ehtiyatları. <http://oguz-ih.gov.az>
45. Salahlı, S. (2022). The importance of medicinal mineral waters in health tourism of Azerbaijan. *Scientific Research*, 08(4), 77-80. <https://doi.org/10.36719/2789-6919/08/77-80>
46. Sánchez, Y. E., Mehrvar, M., McCarthy, L. H., Quiñones, É., Cheu, L. E. R., & Romero, J. (2020). Scientific discussion of selected viruses including covid-19 in hot springs. *2020 Congreso Internacional De Innovación Y Tendencias en Ingeniería (CONIITI)*, 1-6. <https://doi.org/10.1109/coniiti51147.2020.9240267>
47. Szromek, A. R. and Polok, G. (2022). A business model for spa tourism enterprises: transformation in a period of sustainable change and humanitarian crisis. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(2), 72. <https://doi.org/10.3390/joitmc8020072>
48. Singh, B., Kaunert, C., Riswandi, B., Arora, M., & Lal, S. (2024). Medical tourism and health gateways in international health market places., 174-196. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-5976-1.ch009>
49. Snyder, J., Crooks, V., Adams, K., Kingsbury, P., & Johnston, R. (2011). The 'patient's physician one-step removed': the evolving roles of medical tourism facilitators: table 1. *Journal of Medical Ethics*, 37(9), 530-534. <https://doi.org/10.1136/jme.2011.042374>
50. Tang, S. (2022). Research on the development of eco-health tourism products based on ipa model in internet plus. *Mobile Information Systems*, 1-10. <https://doi.org/10.1155/2022/9137006>
51. Taufik, N. and Sulistiadi, W. (2018). The impact of medical tourism industry for the hospital services and marketing activities: a systematic review. *Journal Administrasi Rumah Sakit Indonesia*, 5(1). <https://doi.org/10.7454/arsi.v5i1.2873>
52. Trabelsi, L., Bhouiri, A. M., Abdel-Daim, M. M., Abid-Essafi, S., & Aleya, L. (2016). Therapeutic properties in tunisian hot springs: first evidence of phenolic compounds in the cyanobacterium leptolyngbya sp. biomass, capsular polysaccharides and releasing polysaccharides. *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 16(1). <https://doi.org/10.1186/s12906-016-1492-3>
53. Turner, L. (2010). Quality in health care and globalization of health services: accreditation and regulatory oversight of medical tourism companies. *International Journal for Quality in Health Care*, 23(1), 1-7. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzq078>
54. Wahed, H. (2015). Ethical and legal issues in medical tourism. *Iium Law Journal*, 23(2). <https://doi.org/10.31436/iiumlj.v23i2.130>

55. Ullah, N., Zada, S., Siddique, M. A., Hu, Y., Han, H., Vega-Muñoz, A., ... & Salazar-Sepúlveda, G. (2021). *Driving factors of the health and wellness tourism industry: a sharing economy perspective evidence from kpk pakistan*. Sustainability, 13(23), 13344. <https://doi.org/10.3390/su132313344>
56. Uslu, Y. D., KEDİKLİ, E., Yılmaz, E., ÇİÇEK, A., KARATAŞ, M., & AYDIN, S. (2021). Developing strategies for increasing market share of turkey on health tourism by using fuzzy ahp method. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 159-171. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.869887>
57. Yıldız, M. and Khan, M. (2019). Factors affecting the choice of medical tourism destination: a case study of medical tourists from the arab region in turkey. *Journal of Health Management*, 21(4), 465-475. <https://doi.org/10.1177/0972063419884396>
58. Zaqatala Rayon Turizm İnkişaf Planı. (2023). *Tala kəndi və ekoturizm potensialı*. Azərbaycan Turizm Bürosu. <https://tourismboard.az>
59. Zeynal, Z. (2022). Physical-chemical and treatment peculiarities of azerbaijan mineral waters and their use in health tourism. *Journal of Geology Geography and Geoecology*, 31(3), 566-574. <https://doi.org/10.15421/112253>

Daxil oldu: 11.06.2025

Qəbul edildi: 26.10.2025